Б Ъ Л Г А Р С К А А К А Д Е М И Я Н А Н А У К И Т Е

И Н С Т И Т У Т З А Д Ъ Р Ж А В А Т А И П Р А В О Т О

СЕКЦИЯ ПО ГРАЖДАНСКОПРАВНИ НАУКИ

……

А н г е л Й о р д а н о в Ш о п о в

Г Р Е Ш К А Т А К А Т О О С Н О В А Н И Е

З А У Н И Щ О Ж А Е М О С Т Н А Д О Г О В О Р И Т Е

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за получаване на

образователна и научна степен „доктор”

Научна област: 3. "Социални, стопански и правни науки”;
Професионално направление: 3.6. "Право";
Докторска програма (Научна специалност):
„Гражданско и семейно право” (Шифър 05.05.08)

Научен консултант: проф. д-р Венцислав Стоянов

София

2012

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Секцията по гражданскоправни науки на Института за държавата и правото при Българската академия на науките на 19.12.2012 г.

Докторантът е зачислен като задочен в Секцията по гражданскоправни науки на Института за държавата и правото при Българската академия на науките.

Изследванията по дисертационния труд са извършени главно в Института за държавата и правото при Българската академия на науките и в Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски". Осезателно значение за тяхното провеждане оказва специализацията на кандидата в института по международно и европейско право „Асер", гр. Хага, Холандия.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 19 март 2013 г., от 11 часа, в Института за държавата и правото при Българската академия на науките (гр. София, ул. „Сердика" № 4) пред научно жури, назначено със Заповед № РД-09-2/14.01.2013 г. на и.д. директор на Института, в състав:

Членове:
проф. д.ю.н. Васил Мръчков
проф. д-р Венцислав Стоянов
доц. д.ю.н. Красен Стойчев
доц. д-р Григор Григоров
доц. д-р Вълчин Даскалов

Резервни членове:
проф. д-р Иван Русчев
доц. д-р Борис Ланджев

Дисертационният труд и материалите по защитата са на разположение в Института за държавата и правото при Българската академия на науките (гр. София, ул. „Сердика" № 4), както и на интернет страниците на Института и на Академията.

Съдържание

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД ….....4

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД 9

III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА 31

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването на института на грешката като основание за унищожаемост на договорите е продиктувано от множество причини. Първата от тях е липсата на цялостно съвременно и самостоятелно цивилистично изследване на проблема. За илюстрация ще посоча, че днес разработките по него се ограничават главно до учебното съдържание в курсовете по гражданско право – обща част. Посочването на съвременната литература по темата се изчерпва с публикувани напоследък още няколко заглавия. Едно от тях е книга, която изследва общите основания за унищожаемост на сделките и накратко се спира на грешката. Като други заглавия, публикувани напоследък и посветени на това основание за унищожаемост на договорите, могат да се отбележат няколко статии. Нещо повече. Погледът към по-старата ни цивилистична книжнина сочи подобно състояние. Малко са заглавията, посветени на грешката като основание за унищожаемост на договорите. Тя е разгледана от курсовете по гражданско право и няколко статии. Сериозен принос в разработването на доктрината за грешката има Венелин Ганев със своя учебник по обща теория на правото. Там се открива рядък случай на обособяване на родово понятие за грешката – разгледани са нейните особености при извършването на юридическите действия въобще.

Посочените изходни данни показват, че до момента в българската правна литература отстъства систематично и подробно учение за грешката като основание за унищожаемост на договорите.

Втората причина, наложила извършването на настоящото изследване, се корени в класическия характер на неговата тема за областта на гражданското право. Както е известно, класическото съдържа в себе си белега „не остарява”, т.е. то е вечно младо и в този смисъл – актуално и достойно за разработване. Друго проявление на актуалността на дисертационния труд се състои в това, че неговата тема изследва основание за недействителност, което е част от приложимото ни право. По него практиката е формирала определени изводи при решаването на конкретни казуси. Би било много полезно да се обобщят възгледите, застъпени от нашата съдебна и арбитражна практика, както и да бъдат „сверени” те с основните положения на

съвременната теория и практика за грешката като основание за унищожаемост, възприети у нас и във водещи държави на континенталноправната система.

Третата причина за предлагания научен анализ се крие в обхвата на грешката като основание за унищожаемост на договорите. Още преди няколко века Потие, един от юристите-цивилисти с основополагащи идеи за оформянето на редица съвременни гражданскоправни институти, отрежда на грешката най-голямо място сред пороците на волята. Казано с други думи, систематичният и обстоен анализ на грешката като порок на волята би повлиял плодотворно и на научните търсения за другите пороци на волята. За състоянието на съвременните самостоятелни изследвания у нас, посветени на другите пороци на волята също важи споменатото в първия абзац от тази точка.

2. ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Две са главните задачи на настоящото изследване. Първата от тях, очертаването на понятието за грешка, е проблем с по – общо значение. Като такъв, той е предмет на изследване и от други науки, чиито достижения се имат предвид при юридическия анализ на проблема. Втората задача на разработката - определянето на степента на правната значимост на грешката - представлява строго юридически въпрос. Тъй като тези проблеми са взаимно свързани, то отговорът на по – фундаменталния от тях (на това що е грешка) до известна степен ще предопредели и параметрите на другия (за нейната правна релевантност).

Допълнително уточнение изисква вече отбелязаната втора задача. Настоящият анализ е насочен главно върху юридическите аспекти на грешката при сключването на договорите (т.е. двустранните сделки). По-точно казано, център на изследването е грешката като основание за тяхната унищожаемост.

Концентрирането на изследването в посочената област на наблюдение може да се одобри поради две причини. Първо, така се изяснява спецификата на посоченото основание за унищожаемост. Първоначално то се разглежда редом с други видове грешки, които могат да се допуснат в един и същи времеви момент - при сключването на договорите. Впоследствие, в следващите глави, изследването се насочва към специфичните аспекти на грешката като основание за унищожаемост на съглашенията.

Посочените основни задачи на настоящото изследване предпоставят преди тяхното изясняване да се обърне внимание на общите проблеми на пороците на волята в българското гражданско право. Обяснението за това е лесно. Вече се спомена, че грешката като основание за унищожаемост на договорите заема най-голямо място сред

пороците на волята. Тъкмо чрез очертаването на техните общи белези; приложно поле; теории за същността и особеностите при предявяването им по-лесно ще се открои мястото и значението на грешката-порок. Така по-лесно ще се открие и приемствеността между общите начала на пороците на волята и обяснението на различни аспекти на грешката като основание за унищожаемост на договорите.

Не на последно място, вниманието към общите проблеми на пороците на волята е продиктувано от липсата на стройно учение за тях в българското гражданско право. Поради това в настоящото изследване е направен опит да им се даде определение; прави се и преглед на различните опити за система на пороците на волята. Задачата на началната глава от дисертацията може да се характеризира като рамкираща и би била уместна отправна точка не само за грешката, а за който и да е от пороците на волята. Тъкмо по този начин тя „отваря пространство" и за тяхното изследване.

3. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В настоящия труд са използвани добре известните и най-често срещани методи за изследване - на анализа, синтеза, индукцията и дедукцията. Освен това, редом с тях, широко прилагани са историческият и сравнителноправният метод.

Историческият метод на изследване е използван при проследяването на развоя на правните възгледи за грешката като основание за унищожаемост. Първоначално тези възгледи се формират по-общо, с оглед на момента, в който тя е налице - сключването на договорите. Тъкмо поради това грешката като основание за унищожаемостта на договорите е разгледана в контекста на другите грешки при сключване на съглашенията.

Сравнителноправният метод е повече от наложителен, доколкото сега действащата законова уредба на грешката като основание за унищожаемост (основно чл. 28, ал. 1 и 2 ЗЗД) е търпяла влияние главно от френската, немската и италианската правна система. Поради това на тях се правят обилни сравнителноправни позования. В отделни случаи са посочвани разрешения на австрийското, холандското и испанското право. Имат се предвид и уредбите на грешката-порок, съдържащи се в законите-модели от типа на *soft law* (Принципите на европейското договорно право; Принципите за международните търговски договори, изработени от УНИДРОА и Проекта за обща референтна рамка).

Посочените до момента методи на изследване придават завършеност на извършения логически и системен анализ на разпоредбите на българското

законодателство и натрупана съдебна и арбитражна практика по проблема. По повод анализа на последната, значение с оглед разбирането на института у нас има и прилагането на своеобразен сравнителноправен метод - позоваването на важни решения от практиката, натрупана в държавите, имащи уредба, близка до нашата.

4. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Представеният труд представлява първи опит у нас за цялостно изследване на грешката като основание за унищожаемост на договорите. Основните приносни моменти в изследването могат да бъдат обобщени както следва:

- извършва се очертаване на общата проблематика на пороците на волята по нашето право: направен е опит за определянето им; извършен е кратък преглед на основните възгледи за тях и опитите за система; анализирани по общ начин са по-важните проблеми при предявяването на пороците на волята (съотношението им с основанията за нищожност и етапите на логическата дейност, извършвана при претендирана унищожаемост на конкретно съглашение);

- открояват и се систематизират съвременните теории за грешката като основание за унищожаемост. Впоследствие се преценява пригодността им за обяснението му с оглед на възгледите в българската доктрина. Откроява се предимството на теорията за грешката като съчетание като предпочитана от българската доктрина, посветена на този порок на волята;

- от два основни аспекта е разгледан проблемът за правната значимост на грешката като основание за унищожаемост на договорите. Тези аспекти отговарят на известните до момента два подхода при очертаване на релевантната грешка в тази област: чрез установяване на общ фактически състав или чрез очертаване на конкретни видове грешки, релевантни за унищожаемостта;

- за първи път в теорията у нас се анализират в детайли ключови понятия за учението за грешката-порок и съотношението между тях. Става дума за понятията „съществена грешка", „фактически състав на релевантната грешка" и широко ползваното в чуждестранната литература понятие „грешка в субстанцията".

- обобщават се доктринерните мнения за общия фактически състав на грешката-порок на волята по нашето право, след което той се очертава по следния начин. Грешката е релевантна за унищожаемостта на договорите тогава, когато: а) нейните компоненти (заблуждението и убеждението) се отнасят до елементи от фактическия състав на договорите и б) тя е предизвикала сключването на конкретно съглашение;

- изследват се подробно важни аспекти на поделементите от очертания фактически състав. Така например, за първи път у нас се разглеждат по общ начин хипотезите на съзнателно поемане на риск от единия или двамата договарящи и значението им за грешката като основание за унищожаемост на съглашението. Обосновава се, че спрямо споменатите хипотези тя не ще бъде приложима;

- обосновава се, че грешката (убеждението и заблуждението) трябва да засяга не всички, а някой от съществените и желани от страните елементи на сключеното съглашение;

- прави се препоръка при преценката на решаващото въздействие на грешката (това е вторият елемент от фактическия ѝ състав, очертан по-горе) да се предпочете усредненият субективен критерий за преценка *in concreto* пред другия критерий за преценка *in concreto*, който има предвид изключително данните за личността на *errans;*

- при изследването на различните видове грешки се отстоява мнението, че изводите за тяхната (и)релевантност трябва да се извършват според вече очертания фактически състав;

- при сравнението между отговорността за недостатъци и унищожаемостта на договорите поради грешка се систематизират различните тези, изказани за съотношението между институтите; анализират се техните силни и слаби страни. Като основно заключение се извежда възможността да се допусне право на избор на оправомощеното лице при съвпадащо проявление на двата института;

5. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България.

Дисертационният труд е с общ обем от 259 страници, включително съдържание, списък на по-често използваните съкращения и списък на използваната литература.

Направени са 798 бележки под линия. В структурно отношение изследването включва: Увод; Изложение; Заключение; Ползвана литература. В изложението са обособени четири глави, 13 параграфа и 45 точки.

Списъкът на използваната литература обхваща 184 заглавия, от които 127 на кирилица (на български и на руски език) и 57 на латиница (на френски, английски, италиански и немски език). Ползваните монографии, учебници, учебни помагала и справочна литература на кирилица са 87, на латиница – 35. Ползваните статии и студии от списания и сборници на кирилица са 40, на латиница – 22.

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

В него се поставят задачите на научното изследване.

Глава Първа

Предпоставка за изясняване на основните задачи на настоящото изследване е изясняването на общата проблематика на пороците на волята в българското гражданско право. Това е задачата на Глава Първа.

1. При терминологичните уточнения се анализират думите от словосъчетанието „порок на волята". Първата от тях, порокът може да има поне три значения. В тяхната логическата последователност, той може да указва: а) билò *причината* за патологичен процес във волята; б) билò такъв *протичащ волеви процес,* или пък в) вече протекъл такъв, т.е. *резултата* от него - наличието на някакъв дефект, недостатък, малформация във волята. Относно феномена „воля" се търси връзка с възгледите за нея в психологията. Сложни и противоречиви са изводите на тази наука. Там не се открива единна концепция за съществуването на отделно понятие „воля"; трудно може й да се даде определение. Поражда се и неяснота дали изобщо волята е метаюридическа категория

Извършва се преглед на терминологичното многообразие. Изследваното явление се означава във вариациите и в множествено число със следните словосъчетания: порок на (във) волята или пък като порок на (във) волеизявлението. Трябва да се признае, че употребата на един (някои) от тях **не** може да бъде предпочетена за сметка на други.

2. Отправна точка при изследването е очертаването на приложното поле и теориите за пороците на волята. Концепцията за тях се разработва от доктрината и има сериозно практическо значение във връзка с проблемите на унищожаемостта на съглашенията. Две са основните теоретични схващания за обяснение на понятието **„**пороци на волята". Основно значение за нашата правна теория има едно от тях - психологическата теория за пороците на волята, макар у нас да няма стройно изградено учение за понятието. Тази теория ги схваща билò като *причината* за патологичен процес във волята, билò като *резултата* от такъв процес (срв. т. 1.). В първия смисъл пороците на волята се характеризират като *психологически* фактори, изменящи волята в сделката с цел отново да се постави въпросът за юридическата стойност на извършеното правно действие - наличието на някакъв дефект, недостатък,

малформация във волята. Във втората насока се приема, че пороците на волята представляват недостатъци (но не и пълно отсъствие) на субективната страна по сделката - групата им обединява случаи, при които правно валидната воля е налице и е качествено оформена. Необходимо е съставка от субективния елемент на правомерното правно действие да се е формирала неправилно.

3. Въз основа на разработките в нашата доктрина се извършва опит да се дефинират пороците на волята. Те представляват определени от законодателя фактори (*numerus clausus),* които са съществували при сключването на конкретен договор и са повлияли върху волята, поради което тя не е адекватно отразена от изявлението. Те причиняват едно нежелано несъответствие между воля и изявление. Последното е по принцип правно релевантно, но тъй като въздействието на порока прави волеизявлението несвободно формирано, правната сила на последното може да бъде заличена по искане на титуляра му.

4. Въз основа на правната уредба (чл. 27 ЗЗД) и разработките в доктрината се прави преглед на опитите за система на пороците на волята. Порокът на волята в хипотезите на грешка се дължи на неправилен познавателен процес у изявяващия волята – т.е. на една вътрешна за него причина. Външна е причината при измамата, заплашването и крайната нужда. По-нататък и за разлика от грешката, не може да се възприеме безусловно тезата, че при измамата е нарушен *само* нормалният познавателен процес у изявяващия волята, тъй като този процес е предизвикан под влияние на умишлено заблуждение. Тогава може да е налице и неправилно мотивирана воля у измамения.

5. Проблемите при предявяването на пороците на волята произтичат от отговора на въпроса за критерия за съотношението между нищожността и унищожаемостта като основни видове на недействителността на договорите по нашето право. Установи се, че тежестта на порока е белег за разграничение между нищожност и унищожаемост, ала с корекция. Приложението на нищожността или унищожаемостта все пак зависи и от волята на законодателя, установила съответната хипотеза на недействителност. Именно той определя кои основания са за нищожност и кои – за унищожаемост на договорите.

6. Във връзка с установеното в предишния абзац се очертават три етапа на логическата дейност, извършвана при претендирана унищожаемост на конкретно съглашение. Тук се обсъждат хипотези на конкуренция между различните основания за недействителност, при отчитане на специфичните характеристики на нищожността и

унищожаемостта като правни фигури, пречупени през призмата на принципите на гражданския процес. През първите два етапа от преценката при претендирана унищожаемост се проверява доколко конкретното атакувано съглашение не е засегнато от по-тежки пороци – основания за неговата нищожност. Ако по дело за претендирана унищожаемост съдът се натъкне на осъществило се основание за нищожност, най-уместно е той да прогласи нищожността и същевременно да отхвърли иска за унищожаване на договора. Не се ли натъкне на проявило се основание за нищожност, съдът преминава към третия етап на логическата дейност. При него той проверява дали се е осъществил фактическият състав на претендираното основание за унищожаемост. За разлика от правомощията му в предходните два етапа на логическата дейност, на третия етап съдът не може да приложи друго основание за унищожаемост, различно от претендираното в процеса, без да е сезиран.

Глава Втора

1. Следващите глави от изследването са посветени на грешката като най-обширното основание за унищожаемост. Понятието за грешка и историческото развитие на възгледите за грешката при сключване на договорите са разгледани в гл. Втора от настоящия труд.

Тъй като от съвременноправна гледна точка грешките при сключване на договорите са няколко вида и те не се изследват заедно, се прави преглед на триадата от грешки, които могат да се срещат в този момент от съществуването на договора. Единият вид грешка (грешката – психически факт) заляга в учението за едноименния порок на волята, поради което е известна още и като грешка-порок. Вторият тип грешка е обоснован от доктрината в страните с романска правна традиция, която го нарича грешка – пречка *(erreur-obstacle)* за сключване на договорите. Тя обхваща такива грешки, допуснати при сключването на конкретен договор, които се явяват препятствие за постигане на посоченото съглашение. Докато първият вид грешка води до унищожаемост, вторият предизвиква нищожността на съглашенията. В нашата литература грешката–пречка не се разграничава изрично от грешката-порок на волята. Хипотези на *erreur-obstacle* обаче се обхващат от липсата на съгласие като основание за нищожност по чл. 26, ал. 2 ЗЗД.

Третият тип заблуждение се окачествява като грешка в изявлението *(Erklärungsirrtum)* и е характерен за теорията и практиката на страните от германската правна фамилия. Този вид грешка се обособява от грешката като психичен факт (още

обозначена като грешка в съдържанието на волеизявлението или грешка-порок) на базата на различните *причини*, които ги пораждат. Докато причина за грешката в изявлението е погрешното изразяване на воля, вече формирана под влияние на представи, които са съответни на действителността, то грешката-порок е породена от преценки, които не отговарят на реалността. В литературата е изказано съмнение в практическото значение на делението и се заключава, че всяка грешка в изявлението е и грешка в съдържанието на волеизявлението, докато обратното не може да се твърди. В нашата литература грешката в изявлението не се разграничава изрично от грешката-порок на волята. Някои от съвременните курсове по българско гражданско право я разглеждат като „грешка в начина на извършване на волеизявлението" и я причисляват към релевантните за унищожаемостта грешки.

2. Като се има предвид делението на грешките при сключване на договорите от съвременноправна гледна точка, интересно е да се проследи историческото развитие на възгледите за тях от древността до създаването на гражданските кодекси.

Римските юристи формулират основни положения на бъдещия институт на грешката-пречка, за сметка на разглеждането на белези от също по-късно появилия се вид на грешката-порок. Последният се обособява редом с учението за грешката-пречка благодарение на усилията на френската правна мисъл през Средновековието.

От появата му тогава, основен белег на учението за грешката-порок е неговото тясно обвързване с учението за основанието (каузата) на договорите. Значими в това направление са разработките на френските учени Дома и Прево дьо ла Жанес. По-късно Потие обособява доктрината за грешката-порок от тази на каузата и дообосновава разбиранията за грешка в субстанцията. Идеите на Потие също са в унисон с посочените особености в развоя на изследванията за пороците на волята. Наблягайки на анализа на отделните пороци (и избягвайки въвеждане на общо понятие за порок на волята), видният френски цивилист окачествява като такива случаите на липса на основание и липса на съгласие редом с класическите днес хипотези на грешката, измама и заплашването. Оказва се, че Потие е влагал в названието „порок на волята" по-широк от днешния му смисъл. Групирането, извършено от Потие, свидетелства за неизбистрената концепция за понятието „порок на волята", съществувала по времето отпреди Великата френска революция. Нещо повече – дори определянето на видовете пороци, които са негови конкретни проявления, не съвпада с посочването им, което се извършва в наши дни.

Ако се разсъждава по-конкретно, на плоскостта на учението за грешката-порок, трябва да се отбележи следното. Дори и да е обосновано съществуването му, то все още не е ясно откроимо от другия, по-отдавна оформил се вид на правно значима грешка (грешката-пречка). Образно казано, грешката-порок вирее все още в „сянката" на учението за грешката-пречка. Основен довод за това мнение е причисляването на последното към пороците на волята, извършено от Потие.

Окончателното относително обособяване на тези два вида грешка настъпва с влизане в сила на ФГК – тогава учението за грешката-порок възприема част от характерните му съвременни белези. Основната уредба за унищожаемостта на договорите поради грешка в Code civil се намира в чл. 1110, който възприема идеите на Потие за грешката в субстанцията и за грешката в лицето на договарящия. Неговата ал. 1 постановява, че грешката е основание за унищожаемост на договора само тогава, когато пада в субстанцията на неговия предмет. Втората алинея на чл. 1110 ФГК предвижда грешката в лицето като основание за унищожаемост на договора само тогава, когато то е главна причина за сключването му. При един бърз паралел между българската и френската уредба на грешката, веднага се установява прилика между словесното съдържание на чл. 1110 ФГК и това на чл. 28, ал. 1 ЗЗД. Последната обосновава приемственост между уредбата на чл. 28, ал. 1 ЗЗД с идеите на Потие. В допълнение, ФГК предвижда за видовете грешка, посочени в чл. 1110, последицата „унищожаемост на съглашението".

Други от съвременните белези на грешката-порок добавят дейците на Пандектната школа, които ГГК възприема в известна степен. Така например, Савини отграничава грешката в мотивите от грешката в съдържанието на волеизявлението. С името му се свързва и окончателното обосноваване на унищожаемостта като вид недействителност на договорите. Неговите последователи Цителман и Бринц развиват по-подробно отграчението между грешката в мотива и грешката в изявлението. На последно място, влизането в сила на ГГК е причина за появата на другия вид грешка – този в изявлението. Неговата уредба на това основание за унищожаемост (§ 119 ГГК) утвърждава казуистичния подход при определяне на релевантната грешка.

3. След историческия анализ се обръща поглед към понятието за грешка и гражданскоправните теории за едноименното основание за унищожаемост.

Понятието „грешка" се разглежда от гледна точка на науките за езика, философията, психологията и др. Техните достижения се имат предвид при очертаване на юридическите аспекти на грешката като основание за унищожаемост на договорите.

Самият анализ на правните аспекти на този порок на волята започва със очертаване на съотношението между грешката и вината, както между грешката и недобросъвестността. Крайният извод при сравнението между грешката-порок и вината е, че те представляват различни правни категории, като последната няма значение за унищожаването, а само за получаването на обезщетение вследствие от унищожен договор.

На свой ред, недобросъвестността на *errans* при грешката е израз на идеята за установяване на определена степен на справедливост между страните по договорните отношения. Недобросъвестността на *errans* не трябва да се свързва непременно с допусната от него вина (в точния смисъл на думата) при сключване на договора, а трябва да се сравни с добросъвестността на контрахента му, формирал свои очаквания от вече сключения договор. Казано с други думи, тогава, когато и двете страни по договора са добросъвестни по принцип, предпочитание се отдава на съдоговорителя на лицето в грешка, като *errans* се счита за недобросъвестен. Дори и двете (добросъвестността на съдоговорителя на *errans* и съответно недобросъвестността на последния) да бъдат опровергани, според нашето право не ще отпадне правото на унищожение на договора поради грешка[1]. Опровергаването на едно от предположенията обаче е достатъчно, за да отпадне правото на обезщетение за вреди, причинени от сключен и по-късно - унищожен договор поради грешка – арг. чл. 28, ал. 3 ЗЗД.

4. Кои са съвременните теории за грешката като основание за унищожаемост? Те са две на брой - субективни и обективни. В първите, схващащи грешката като психичен факт, се наблюдава вътрешно подразделение: а) теория за грешката като просто заблуждение и б) теория за грешката като съчетание между убеждение и заблуждение. Теорията за грешката като просто заблуждение схваща грешката като разминаване между субективни представи и обективна действителност. Така например, още Потие схваща грешката като субективното възприемане за вярно на нещо невярно. Тази теория е широко застъпена и в съвременната континенталноправна доктрина, включително и у нас. Изследователите Рипер и Буланже изтъкват нейния общ характер. Според тях, понятието може да се приложи спрямо всякакви интелектуални

[1] Тук смисълът на термините се извлича по арг. от чл. 28, ал. 3 ЗЗД. Добросъвестността на съдоговорителя на *errans* трябва да се разбира като незнание на същия за състоянието на лицето в грешка. Под отпадане на недобросъвестността на *errans* пък трябва да се разбира липсата на негова вина за изпадането му в грешка.

действия, без да се прави разлика дали те предизвикват или не правни последици. Мнението на Рипер и Буланже трябва да бъде споделено.

Както е видно от наименованията им, теорията за грешката като съчетание добавя още един психологически компонент към понятието за грешката–порок - убеждението. Това е увереността на заблуденото лице, че неговите неверни представи съответстват на действителността. Съгласно тази теория, заблуждението не е достатъчно, за да обоснове унищожаемостта на конкретен договор поради грешка. За да се осъществи последната, ще е необходимо да съществува и увереност, че невярно възприетото отговаря на действителността. Притежателят му трябва да вярва в неговата истинност; да е уверен, че неговите представи съответстват на обекта, до който се отнасят.

Споменатите в последното изречение „вяра" и „увереност" в истинността на заблуждението обозначават един и същ компонент от грешката – убеждението на заблуденото лице. Съгласно теорията за грешката като съчетание, комбинацията от тези два фактора (убеждението и заблуждението) изгражда у *errans* едно привидно знание. Подтикван именно от **едновременното** им съществуване, съдоговорителят сключва конкретно съглашение поради грешка.

Убеждението трябва да се отличава от друго субективно състояние – това на съмнението дали конкретни индивидуални представи съответстват на действителността. Докато първото представлява един положителен факт, същото не може категорично да се твърди за второто. Състоянието на съмнение е равностойно на колебание, че възприетото се различава от реалността. Тази догадка елиминира увереността, че представи и действителност си съответстват. Следователно, съмнението у конкретно лице изключва наличието на убеждение.

Сериозно предимство на теорията за грешката като съчетание между убеждение и заблуждение е, че повечето автори разглеждат последната на плоскостта на договорните отношения.

Обективната теория изследва грешката не като случила се единствено в индивидуалното съзнание (т.е. не като факт *in interiore hominis*), а я анализира през призмата на междуличностното общуване. Изследването на грешката от тази гледна точка се обляга на постулата, че лицата си служат с едни и същи средства (език, знаци и символи) както при общуването си с други субекти, така и с цел да възприемат действителността. Това е причина обективната теория да търпи влияние от науките за езика.

Обективната теория поставя като основен проблем начина, по който се установява дали съществува грешка-порок. Тя обосновава нуждата от предварително определяне на критерий за преценка, който е външен за субективното съзнание, известен като „мащаб за съответствие" (*termine di riferimento*). По този начин понятието за грешка „се изнася" извън психичната сфера на определено лице.

Мащабът за съответствие е продукт от общуването между лицата, осъществено чрез средствата на езика. Той се изразява в общоприетия смисъл, който притежават употребяваните езикови средства.

Според обективната теория наличието на грешка зависи от установяването на смисъла, който е вложил предполагаемият *errans* в използваното от него езиково средство при обозначаване на действителността. Най-вече трябва да се види дали този смисъл съвпада с общоприетия смисъл, наложен за същото езиково средство, или е различен от него. Грешка се открива тогава, когато смисълът на използваното от *errans* езиково средство е различен от общоприетия, при обозначаване на един и същ обект от действителността.

Обективната теория се има предвид от българската доктрина в един по-общ план – при тълкуването на правните актове. По този непряк начин обективната теория оказва влияние при оформяне на учението за грешката-порок на волята.

И така, в основите на правното понятие за грешката-порок ще залегне даденото определение за нея от теорията за грешката като съчетание. По този начин ще се осъществи приемственост и с по-старото схващане за грешката като заблуждение. Не ще се пренебрегнат и изводите на обективната теория, които ще се имат предвид като тълкувателни принципи при установяването дали съществува грешката-порок.

Глава Трета

1. Определянето на правната значимост на грешката е другият централен въпрос от дисертацията, обсъждан в гл. Трета и Четвърта. В началото на тази глава се обръща внимание на начините за определянето на правната значимост на анализираното основание за унищожаемост на договорите. Известни са два подхода при очертаване на релевантната грешка в тази област: а) установяване на общ фактически състав или б) очертаване на конкретни видове грешки, релевантни за унищожаемостта.

Очертаването на фактическия състав на грешката-порок е доста труден въпрос, макар отдавна да датира стремежът към него. Първоначална заслуга за очертаване на състави на релевантната и ирелевантната грешка има школата на Естественото право.

В националните правни системи от континентален тип то се извършва главно от доктрината, въз основа на действащата уредба (често недостатъчна) и установената практика. Направен е кратък сравнителноправен обзор на очертани в чуждестранната литература и извлечени от актовете от типа *soft law* (Принципите за международните търговски договори, изработени от УНИДРОА; Принципите на европейското договорно право и Проекта за обща референтна рамка) различни фактически състави на грешката-порок на волята.

При другия подход поотделно се разглеждат видовете грешка-порок, без да се обобщава единен неин фактически състав. Този подход следва римскоправната традиция, при която видовете релевантни грешки се изброяват и анализират казуистично

В доктрината у нас предпочитание се отдава на първия от скицираните два подхода, като не се оставя без внимание и другият. Тъкмо поради това, в гл. Трета и Четвърта се изследва грешката като основание за унищожаемост на договорите, като в тях съответно се прилагат последователно двата подхода за очертаване на нейната релевантност.

По-нататък гл. Трета е насочена към обосноваването на общия фактически състав на грешката-порок на волята и анализа на неговите елементи. По нашето право грешката е релевантна за унищожаемостта на договорите тогава, когато:

А) Нейните компоненти (заблуждението и убеждението) се отнасят до елементи от фактическия състав на договорите

и

Б) Тя е предизвикала сключването на конкретно съглашение;

2. Преди да извърши анализ на елементите от фактическия състав на грешката-порок, изследването отделя място на изясняването на ключови понятия за унищожаемите договори – съществената грешка и грешка в субстанцията. Те се съпоставят с фактическия състав на релевантната грешка.

Според преобладаващото мнение за съществената грешка, застъпено в нашата литература, тя обозначава втория елемент от фактическия състав на грешката като основание за унищожаемост - нейното решаващо въздействие за сключване на сделките.

По повод съществената грешка в нашата литература се отбелязват разногласия. По тях също се взема отношение. Любен Василев схваща проблема за съществената грешка като един от най-важните за института на унищожаемостта, докато Витали

Таджер застъпва по-друго виждане. От една страна, той се обявява против въвеждането на този признак на грешката, за да бъде тя основание за унищожаемост. От друга страна обаче, същият автор сам характеризира съществената грешка като тази, въз основа на която е сключена една сделка и обратно - ако тя би липсвала, волеизявление не би било изявено. Нещо повече – той извежда посочената характеристика на грешката като елемент от фактическия състав на едноименното основание за унищожаемост.

И така, съществува ли съдържателна разлика между посочените становища за съществената грешка? Отговорът е отрицателен. Авторите им имат едни и същи отправни точки, наблягайки на решаващото въздействие на грешката за изявяването на волята. Следователно спорът е чисто терминологичен и внася известно объркване относно понятието „съществена грешка".

По-нататък се прави обзор и на другите значения на понятието „съществена грешка", използвани в литература и практика. Терминът може да обозначава: а) всяка грешка в съществените качества на предмета или пък б) да обхваща грешката в такива съществени качества, които имат решаващо въздействие за сключване на договора.

Докато по-често срещано в италианската и германската литература и законодателство е названието „съществена грешка", употребата на термина „грешка в субстанцията" е предпочитана във френската литература и юриспруденция. Тук е мястото да се изследва грешката в субстанцията и нейните два смисъла – обективен и субективен. Според обективната, по-рано възникнала теза, субстанцията на предмета лежи в съставящата го материя, както и в обективните характеристики, които определят рода на престацията и според общото възприемане я различават от другите родове престации. Следователно, според този критерий грешка в субстанцията ще е налице тогава, когато заблуждението приписва такава родова принадлежност на престацията, която е различна от нейната действителна родова принадлежност.

Тезата за субективния смисъл на субстанцията оказва сериозно влияние върху днешната цивилистична доктрина. Тя не търси субстанцията във физикохимичния състав на предмета на престацията, а я определя с оглед на важността на дадено нейно качество за страните по договора. По този начин към субстанцията (или съществените качества) се причисляват още и такива характеристики на престацията, които не спадат към нейния физикохимичен строеж (като напр. произход; дата на производство; предназначение и т.н.). Трябва обаче да се признае, че субективното определение за субстанция не внася необходимата сигурност в договорните отношения

С оглед на мненията, формулирани във френската доктрина и обсъдени в настоящия труд, понятията *substance* и *substantiel* днес не могат еднозначно да се определят. Съобразено с тях, грешката в субстанцията може да има поне два различни обхвата, съпоставена с другите видове грешки, релевантни за унищожаемостта на договорите. При това положение мога да посоча два основни извода от сравнението, първият от които има два варианта. Според първия вариант, грешката в субстанцията има по-широк смисъл от съществената грешка. Последната обозначава само един юридически факт, а грешката в субстанцията - целия фактически състав на заблуждение, релевантно за унищожаемостта, с изключение на грешката в лицето.

Според втория вариант, грешката в субстанцията се корени в единия, а съществената грешка – в другия от елементите на фактическия състав на заблуждението, релевантно за унищожаемостта на договорите по нашето право. Това е налице тогава, когато субстанцията се приравнява на предмета на договора, разбиран в широк смисъл на думата, докато съществената грешка остава да обозначава нейното решаващо въздействие за сключване на съглашението.

Ако се застане на друга гледна точка, може да се обоснове и по-друг извод. Търси ли се обединителен признак между всички видове грешки, релевантни за унищожаемостта (грешката в лицето и останалите заблуждения, които се явяват същевременно и грешки в субстанцията), тъкмо съществената грешка се явява такъв. Оказва се, че гледано през тази призма, тя има по-широк обхват от грешката в субстанцията (разбирана според първия вариант на горния извод) и е общ (но не и достатъчен за унищожаемостта на договорите) елемент при всички релевантни грешки.

3. Първият елемент от фактическия състав на грешката-порок се състои от три поделемента – а) заблуждение и б) убеждение, които в) засягат фактическия състав на сключеното конкретно съглашение. Те са дадени в определено съотношение, което се изяснява паралелно с разкриване на белезите на всеки от поделементите.

Заблуждението (т.е. несъответствието между погрешните представи и действителността) трябва да е несъзнавано. Несъзнаването трябва да е налице, за да може на негова основа да се изгради субективното състояние на убеждението. Бидейки само една от формите на незнанието, обхватът на заблуждението трябва да се разпростира само върху част от незнанието. Оттук следва, че би било неточно заблуждението и незнанието да бъдат приравнявани помежду си.

Друга особеност на заблуждението при грешката е, че то не може да се отнася до факти, чието съществуване по време на сключването на договора не е установимо с

точност (напр. такива факти са преценките за естетическите стойности на определено произведение на изкуството; определянето на точната възраст на археологически находки, както и фактите, които ще се случат след сключването на договора).

В тази част от труда се изследва грешката в правото като вид заблуждение. Предлага се последната да се схваща като грешка в наличието или обема на субективното право. С други думи, грешката в правото се отнася до това, което трябва да бъде. Трябва да се има пред вид, че към момента на сключването на договорите е много вероятно тяхното съдържание да бъде предимно идеално - да е отразено само в представите на контрахентите. Тяхната обща воля представлява желаната и програмирана от страните бъдеща промяна на действителността, която може да се окачествти и като случил се факт към момента на появата на съглашението. За да се установи наличието на грешка, представите на контрахентите ще трябва да се съпоставят с програмираната промяна. Поставя се акцент върху заблуждението за факт, убегнал от полезрението на *errans* и имащ значение за субективните права, влизащи в съдържанието на договора.

4. Другият поделемент от фактическия състав на грешката-порок е субективното убеждение, че възприятията на лицето в грешка съответстват на действителността. То се сравнява със съзнателното едностранно поемане на риск от лицето „в грешка" – в последния случай за него не ще възникне право на унищожаемост. Когато едно лице сключи договор, като се съмнява в точността на своите представи, то съзнателно поема някакъв риск чрез допускането те да се окажат неверни. Този субект *stricto sensu* не може да се означи като *errans*, защото у него не е формирано убеждението като съществен елемент на грешката. Лицето е било подвластно на едно просто съмнение във верността на своите представи и въпреки последното е сключило конкретен договор. След като е поело да носи риска относно (не)верността на възприетото, в негова полза не ще възникне правото да унищожи договора поради грешка.

Същото важи при съзнателното двустранно поемане на риск от договарящите по алеаторните съглашения. При тях не е налице съмнение в точността на субективните представи, а поне една от дължимите престации няма точно определен обем при сключването на договора, като зависи от случая. Тогава също не може да се твърди, че страните по тях са притежавали погрешни представи за дължимото. Те съзнателно поемат риск относно него, т.е. не са могли да бъдат и в грешка.

Все пак, параметрите на алеаторната престация имат своите граници, които същевременно се явяват и граници на неприложимостта на унищожаемостта поради

грешка. Рискът по алеаторните съглашения може да се очертае субективно или неговите параметри са обективно определяеми. Първото като че ли се споделя от френската юриспруденция, докато у нас повече важи тезата за неговите обективни граници.

В допълнение, важимостта на възприетата доктрина за неприложимостта на грешката-порок при алеаторните съглашения е разгледана и при застрахователните договори, съобразено с оглед на техните особености. При уредбата им ясно личи стремежът на законодателя да постави разграничителна линия между правата, възникващи като последица от неточното обявяване по смисъла на Кодекса за застраховането, от една страна, и правото на унищожаване на договора, от друга. Отграничение се прави и в нашата доктрина. По-специално, тя отграничава правото на застрахователя да прекрати застрахователния договор поради неточно обявяване от правото му да унищожи същия договор.

Разсъжденията по-горе относно приложението на грешката-порок при алеаторните договори налагат да се възприеме идеята, че прекратяването на договора поради неточно обявяване и унищожаемостта поради грешка имат различни приложни полета. Поради това не може да се твърди, че първото се явява специално средство спрямо правото на унищожаване. Тъкмо фактът, че грешката-порок не може да бъде основание за унищожаемост на договора, ако „засяга" елементи от алеаторната престация, налага законодателна намеса на тази територия. Именно при носенето на риска, ако някой от контрахентите не изпълни задълженията си за информация относно очертаването на неговите параметри, Кодексът дава особени правомощия на страната, засегната от информационен недостиг. Ако не беше неговата намеса, в нейна полза не биха възникнали такива права. Както вече многократно стана ясно, в този случай не ще възникне и правото на унищожаемост поради грешка.

5. При изясняване на третата част от първия елемент от фактическия състав на грешката (убеждението и заблуждението да съществуват спрямо елементи от фактическия състав на договорите) се държи сметка за смисъла на термина „съдържание на договора". Последното се разпростира спрямо всички правни последици (субективните права и правните задължения), породени от сключеното съглашение.

За да съществува релевантен порок на волята, в изследването е изяснено, че грешката (убеждението и заблуждението) трябва да засяга не всички, а някой от съществените и желани от страните елементи на сключеното съглашение. Още В.

Ганев обръща внимание на условността на делението между съществените и случайни елементи на съглашението. Тя трябва да се има предвид. Когато един случаен по принцип елемент бъде обхванат от волеизявлението, той се превръща в съществен за съдържанието на конкретната сделка. Грешката относно естественото съдържание на конкретно съглашение не ще бъде релевантна за унищожаемостта, тъй като последиците от *naturalia negotii* не зависят от волята на контрахентите, а от тази на законодателя.

Що се отнася до фактическия състав на договора, понятието съвпада с тесния смисъл на термина „съдържание на договора". Последният обхваща съгласието и обхванатите от него съществени и случайни елементи. Естествените елементи, макар и традиционно да се сочат като „елементи", не могат да се причислят към съдържанието на договора.

В допълнение, на понятията „фактически състав на сделката" и „съдържание на сделката", в литературата им се придава и по-широк смисъл. Витали Таджер условно очертава широкия смисъл на понятието „фактически състав на сделката", като в него той включва два вида елементи – тези на фактическия състав в тесен смисъл и други компоненти. Последните, за разлика от елементите на фактическия състав на сделката в тесен смисъл, не определят съдържанието на сделката, а са предпоставки за настъпването на правните ù последици. Както няма разлика между тесния смисъл на термините „съдържание на сделката" и „фактически състав на сделката", така може да се постави знак за равенство между понятията, схванати в техния широк смисъл.

Дали се разширява приложното поле на грешката-порок правопропорционално с по-широкия смисъл, влаган в посочените категории? Тук се изследват по-подробно характеристиките на компонентите от съдържанието на сделката в широк смисъл, които не влизат във вече изясненото съдържание на сделката в тесен смисъл. Относно тези компоненти от съдържанието на сделката в широк смисъл, в литературата съществува единомислие само по един техен общ белег: те обуславят настъпването на правните последици на сделката, без да определят естеството на последните. Преобладаващият брой автори назовава тези компоненти като условия на правото *(condicio iuris).*

Условията на правото обхващат все хипотези на допълнителни волеизявления, а) които се извършват не от страна по сделката, а от трето лице, и б) които съгласно изискванията на закона са предпоставка за пораждане на правните последици от

сделката. Без значение е дали волеизявленията са частноправни или публичноправни по характер.

И така, широкият смисъл на термина „съдържание (фактически състав) на договора" не оказва влияние при очертаване на фактическия състав на грешката-порок. Релевантната грешка трябва да засяга волеизявление, което се явява главен юридически факт за съглашението. Тъкмо поради това волеизявление от типа на *condicio iuris* не може да се оспорва поради порок на волята.

6. При анализа на втория елемент от фактическия състав на основанието за унищожаемост, грешката – порок да е предизвикала сключването на конкретно съглашение, нейното наличие се разглежда като необходима причина за сключването на конкретно съглашение. По-точно казано, въздействието ѝ трябва да бъде от типа на *condicio sine qua non* за достигането до договора. Преценката за това включва отговор на въпроса дали ако не беше в заблуждение, конкретното лице би изявило воля в същия смисъл. Само ако отговорът на този въпрос е отрицателен, ще може да се заключи, че грешката е била *condicio sine qua non* за постигане на съгласието и оттук – основание за неговото унищожение. До същия извод ще води и отрицателният отговор на поставения малко по-иначе, но еднакъв по съдържание с първия, въпрос – дали ако знаеше истината, лицето би сключило същия договор.

Разглеждат се двата подхода за преценка на нейното решаващо въздействие – абстрактен и конкретен. При абстрактната преценка влиянието на грешката върху съгласието се изследва дали тя може да определи съгласието на един нормален според общото мнение човек, който е положил грижата на добрия стопанин.

При конкретната преценка се има предвид както индивидуалното състояние на *errans*, така и външните обстоятелства по време на сключването на договора. В основа на преценката *in concreto* могат да се открояят два алтернативни критерия за нейното извършване. Единият има предвид изключително данните за личността на *errans*. Другият критерий за конкретна преценка използва усреднен мащаб. Той внася обективен момент при установяването на релевантността на грешката. Макар и да изследва отделно съглашение, преценката при него се извършва от гледна точка на обичайно установеното в обществото поведение, с което се реагира в определени житейски ситуации. По-конкретно, разсъжденията се ограничават до отговора на въпроса дали едно средностатическо лице би сключило поради грешка конкретен договор, ако е поставено при същите условия и като се имат предвид обичайно установените житейски практики. Усреднението критерий би могъл да бъде изразен и с

други думи. Например, като да се вземе пред вид какво би направил в посочената ситуация един разумен човек.

Прави се препоръка да се предпочете усредненият субективен критерий за преценка *in concreto* пред другия критерий за преценка *in concreto*, който има предвид изключително данните за личността на *errans*. И така, преценката за осъществяване на втория елемент от фактическия състав на грешката представлява едно хипотетично разсъждение, при което значението на грешката като причина за сключване на конкретен договор се обсъжда от гледна точка на изявяващото волята лице, като се има предвид мащабът на нормално развития човек.

Глава Четвърта

1. В първата част от последната гл. Четвърта се разглеждат детайлно неизяснени до момента по-важни видове грешки, с оглед значението им за унищожаемостта на договорите. Последователно се анализират грешката в предмета; в лицето; в стойността; в пресмятането и в количеството; в мотивите; в каузата; грешката, създадена от незнание на езика на сключване на договора и грешката при договора за спогодба.

2. При анализа на грешката в предмета последователно се изследва дали има разлика между понятията „обект" и „предмет на правото (правоотношението)", по-нататък и между обхвата на понятията „предмет на гражданското правоотношение" и „предмет на договора". По първия въпрос се застъпва възгледът, който не прави разлика между понятията „обект" и „предмет на правото (правоотношението)". Споделя се тезата, която ги определя като ценност (благо), по повод на която възникват и се упражняват субективните права и правните задължения, от което титулярът на правото може да извлече полза.

По втория въпрос се изяснява, че обектът на договорното правоотношение почти се припокрива с предмета на договора, схващан като вид юридическо действие.[2] Все пак, по-широк смисъл на понятието за предмет на договора, сравнен с разисквания до момента, може да се открие в литературата и в съдебната практика. В теорията, посветена на сделките, се обособяват две понятия за обект на договора – реално и

[2] С употребата на „почти" се съобразявам с незначителната разлика между понятията, забелязана от В. Ганев (Учебник по обща теория на правото. Т. I., С. 1990, с. 334): обектите на правото засягат както юридическия факт, така и правните последици, а обектите на юридическите действия - само юридическия факт.

идеално. Първото се определя от позицията на действителността, докато второто – от позицията на представите за нея. За краткост, може да се обобщи, че реалното понятие схваща обекта като а) елемент от самата действителност, върху който влияят волеизявленията; или като б) изпълнението на престациите, породени от конкретния договор. От своя страна, контурите на идеалното понятие за обект се обхващат билò от описанието на действителността, билò от желанието за нейната промяна.

Идеалното определение за предмет на договора е по-широко от очертания по-горе смисъл на същото понятие, който е производен от определението за предмет на правоотношението. И двата смисъла потвърждават различни заключения, формулирани в рамките на учението за релевантната грешка. Идеалното определение на предмета на договора потвърждава постановката, според която релевантната грешка засяга елементи от съдържанието на договора. На свой ред, дефиницията на предмета, производна от понятието за предмет на правоотношението, е от полза при очертаване на хипотезите на грешка в предмета (арг. чл. 28, ал. 1 ЗЗД).

По този начин се стига до заключението, че дори и термините да имат различен смисъл, не може да се посочи един за меродавен за целите на настоящото изследване. Именно чрез този различен смисъл могат да се обяснят важни аспекти от учението за релевантната грешка – така например, от този зрителен ъгъл се отговаря на въпроса за изчерпателността на законовото изброяване на основанията за унищожаемост в чл. 28 ЗЗД. Сподели ли се идеалното определение за предмет на договора, ще може да се обоснове, че посочването на чл. 28 ЗЗД е изчерпателно. Така се постъпва в р. № 2275 - 1974 - I г. о. на ВС. Ако обаче се има предвид смисълът на понятието, който е производен от предмета на правоотношението, ще се сметне, че изброяването на релевантните грешки съгласно чл. 28 ЗЗД не е изчерпателно.

Която и от двете тези за изчерпателността на законовото изброяване да се застъпва, важно е да се изтъкне друго - обособяването на различните видове грешки и изводите за тяхната (и)релевантност е оставено да се извършва от доктрината и практиката на база на вече очертания фактически състав на едноименното основание за унищожаемост. Тъкмо през тази призма ще трябва да се преценяват отделните видове грешки.

Това е и най-сериозното основание да не се предлагат промени *de lege ferenda* с оглед изричното признаване от законодателя на отделни видове грешка. То е най-лесният похват, при сравнение с методите на анализа и синтеза, но едва ли е най-ползотворният в изследваната област. Аргумент в същата насока е неизменяемостта на

уредбите на грешката-порок на гражданските кодекси на други страни, макар и те да са обект на сериозна критика по повод яснотата им. Там резултатите от тълкуването и прилагането отдавна са взели превес над буквата на закона тъкмо поради трудността на законодателя да обхване абстрактно, кратко, ясно (а същевременно и изчерпателно) най-важните аспекти на грешката като основание за унищожаемост. В допълнение, уредбите на грешката-порок, съдържащи се в законите-модели от типа на *soft law* също не се възприемат безусловно от доктрината. Заимстването на разрешения от тези модели се препятства от голямата разлика между тяхната структура и съдържание, сравнени с чл. 28, ал 1 и 2 ЗЗД. Такова евентуално заимстване трябва да се предхожда от цялостен анализ и дискусия относно режима на недействителността на договорите (или поне на унищожаемостта) по нашето право.

3. Грешката в личността е релевантна само ако а) се отнася до личността на другия контрахент и б) *errans* не би сключил договора, ако знаеше за нея. Решаващото въздействие в тази хипотеза на грешката е ограничено – то се проявява само в случаите, когато договорът е *intuitu personae*. Тук се проследява накратко кои са договорите с оглед на личността. Обосновава се, че за да бъде основание за унищожаемост при тези съглашения, тя трябва да засяга билò идентичността на контрахента на *errans*, билò качествата на същия. Разглеждат се конкретни хипотези на грешка в лицето – напр. в платежоспособността; на надарения като страна по договора за дарение и др.

4. Сравнението между грешка в стойността и грешката в цената сочи, че последната има по-тесен обхват, тъй като цената е понятие с по-тесен обхват - тя се свързва главно с отношенията на обмен. Заблуждението относно стойността или цената по принцип няма правно значение.

5. Относно разграничителния момент между грешката в количеството и грешката в пресмятането, извежда се, че това е въздействието спрямо някое от волеизявленията на контрахентите. То се открива при първия вид грешка и отсъства при втория. Поради това първата води до унищожаемост, за разлика от втората. Припомням и изричната уредба на чл. 28, ал. 2 ЗЗД, според която грешката в пресмятането не е основание за унищожение, а подлежи на поправяне.

По-нататък тук се разглеждат и квалифицират към коя от сравняваните в момента грешки спадат конкретни хипотези на заблуждение (по чл. 210 ЗЗД; при делбата и др). Смятам, че чл. 210 ЗЗД предвижда особени хипотези на грешка в

количеството при продажбата на недвижими имоти, като дава други права на купувача и продавача в отклонение от режима на унищожаемостта.

6. Мотивът, каузата и грешката-порок са накратко изяснени и сравнени при анализа на грешката в мотивите и *error in causa*.

Анализът на грешката в мотивите показва две значения на понятието. По-широкото разбиране за грешка в мотивите, наложено в местната практика, поставя тук всички грешки, нямащи правно значение за унищожаемостта. Очертаването му загубва практически смисъл, защото то ще обозначава всички тях - подобно обобщително понятие просто ще „дублира" квалифицирането на грешките като ирелевантни за унищожаемостта.

Препоръчва се по-тясното разбиране за грешка в мотивите. То се извежда при сравнение с грешката в съществени качества на предмета на престацията. Този смисъл схваща грешката в мотивите като лежаща в аспекти от действителността, които обосновават потребностите на субекта и имат личен характер, за разлика от вторите, при които грешката пряко засяга качества на предмета на престацията.

По-нататък в изследването се прави кратък обзор на ученията за каузата на договора и тезите против. Застъпва се една от многобройните тези за съотношението между мотив и *causa* на договорите. Докато мотивът си остава понятие, имащо чисто субективно съдържание, основанието има качеството на обективна характеристика, присъща за конкретен вид договори. Така очертаната отлика автоматично не показва, че двете понятия са съвършено различни. У конкретен съдоговорител може да са налице мотиви, съвпадащи по съдържание с типичната за договора цел. Оттук се налага заключението, че каузата е един обобщителен, (защо не обективизиран) мотив, присъщ за пораждането на определен вид договорни отношения.

Паралелът между липсата на основание и грешката-порок като основания за недействителност откроява техните самостоятелни приложни полета. Докато липсата на основание лишава съглашението от неговата икономическа цел, грешката свидетелства за неправилно протекъл познавателен процес при сключването на съглашението и засяга представи относно неговия фактически състав. Първото се установява чрез обективно преценяване на икономиката на договора, а при търсенето дали е налице грешка-порок е нужно да се извършат повече, и то доста сложни логически операции – като начало, трябва да се установи истинската воля на контрахента, след което тя да се сравни с неговата изявена воля. Оттук веднага става ясно, че установяването на липсата на основание е по-лесно осъществимо на практика

в сравнение с това на грешката-порок. Освен това, установяването на липсата на основание има поредност, логически предхождаща търсенето за грешката: окаже ли се, че липсва основанието, безпредметно е по-нататък да се търси дали съществува какъвто и да е порок на волята.

Най-сетне, изяснено е мястото на *error in causa*. Относно него в литературата се оформят два възгледа. Според първия, грешката в основанието е хибридно понятие, обобщаващо гранични случаи между двете основания за недействителност (както към него насочва и самото му име). Според втория, *error in causa* може да се причисли билò към липсата на кауза, билò към грешката-порок, тъй като се смята за специфично проявление на някое от тях. След анализ на практиката у нас и с помощта на вече формулирани тези във френската литература, достигам до извода, че у нас *error in causa* не се разбира като самостоятелна правна фигура, а представлява специален случай на липсата на основание.

7. Останалите анализирани по-важни видове грешка са грешката поради незнание на езика на договора и тази, която се допуска при договор за спогодба. Липсва ли специално изискване на закона[3], в случай на грешка поради незнание на езика на договора ще важи началото, че контрахентите могат да избират езика на своя договор без ограничения. Освен свободата на избор на езика, в общата хипотеза ще важи и началото, че за да се сключи валидно един договор, е достатъчно съдоговорителите да са запознати със съдържанието му. Не е задължително всеки от тях да разбира езика на договора.

За правоприложителя остава преценката доколко конкретният случай не попада в приложното поле на съществуващо основание за недействителност. Отправна точка на неговите съждения ще бъде въпросът дали контрахентът е изявил правнообвързваща воля, или не. На тази основа в различни хипотези биха могли да са

[3] Такива предвижда законодателството ни например с оглед на защита на потребителите. Най-общо звучене, ала пак ограничено до тази сфера, има изискването, установено от гл. Втора на ЗЗП, спрямо търговците да предоставят информация. Част от него е задължението им информацията да бъде на български език – напр. чл. 9, ал. 1, 13, ал. 3 ЗЗП. По-ограничени по обхват, ала и с по-сериозна санкция, са например правилата за предоставяне на информация и сключване на договор за разпределено във времето право на ползване на собственост (таймшеъринг). Информацията и сключването им се извършва на езика или на един от езиците на държавата - членка на Европейския съюз, в която потребителят пребивава или чийто гражданин е, по негов избор, при условие че това е официален език на Европейския съюз (вж. чл. 158 и 161б, ал. 1 ЗЗП). Когато потребителят пребивава или търговецът упражнява своята търговска или професионална дейност на територията на Република България, договорът се изготвя на езика по ал. 1 и на български език (чл. 161б, ал. 2 ЗЗП). Санкцията при неспазване на тези правила е недействителност (чл. 161о, ал. 2 ЗЗП), по-точно – нищожност.

налице било липса на съгласие (и оттам - нищожност на конкретен договор), било порок на волята (причиняващ неговата унищожаемост), включително и грешка.

Уредбата на спогодбата съдържа специално правило, което предвижда унищожаемост на договора, ако той е сключен въз основа на документи, признати по-късно за лъжовни (чл. 367, ал. 2 ЗЗД). Законодателят така цели да ограничи релевантните видове грешка до изрично посочените от него в чл. 367 ЗЗД. Казано другояче, всяка от спогаждащите се страни не може да атакува по-късно постигнатото съглашение, ако се опира само на свои погрешни субективни преценки за действителността, които не са породени от предоставени ѝ лъжовни документи.

8. В последната част от гл. Четвърта се извършва сравнение между унищожаемостта на договорите поради грешка и отговорността за недостатъци. Съпоставят се същността, целите и фактическите състави на институтите.

Най-осезателно приближаване между институтите може да се открие при значението на незнанието за елементи от техния фактически състав. Грешката се схваща като форма на незнание, изразено в наличието на привидно знание за определен обект от действителността. Осъществят ли се предпоставките, посочени по-горе, то се превръща в релевантно за унищожаемостта на конкретен договор. От друга страна, ако незнанието е относно недостатък на дължимо по силата на съглашението благо, ще се осъществи фактическият състав на отговорността за недостатъци.

Оттук лесно може да се стигне до извода, че реализирането на фактическите състави на двата института е възможно в едно и също договорно отношение. То обаче ще настъпи само ако:

а) описаното по-горе незнание е налице във времето, в което е нужно да се проявят фактическите състави

и

б) обектите на незнанието съвпадат;

Може да се извърши и обратното заключение. Ако е налице знание за посочените по- горе обстоятелства, или не ще се осъществи никой от сравняваните фактически състави, или пък ще се осъществи един от тях. Например, при истинно познание за елементите от фактическия състав на съглашението, дадено към момента на неговото сключване, ще отпадне грешката като основание за неговата унищожаемост. Отговорността за недостатъци ще отпадне, ако към момента на изпълнение на договорното задължение купувачът е наясно за недостатъка.

След като се посочи вероятността за преплитане между грешката-порок и недостатъка, трябва да се отбележат и различията. Знанието за недостатъка подлежи на установяване от другата страна по договора – продавачът, съответно наемодателят или изпълнителят. С други думи, отговорността за недостатъци влиза в действие стига длъжникът по нея да не установи положителния факт на знанието за недостатъка у приобретателя на благото. Установяването на грешката-порок трябва да се осъществи от страната по договора, оправомощена да го унищожи. Последната доказва своето незнание.

Оттук ясно се открояват различията. Те се наблюдават както в кръга на оправомощените лица, които могат да установяват недостатъка, респективно – грешката, така и в съдържанието на самото доказване. Докато при отговорността за недостатъци задълженото по нея лице доказва положителния факт на знание за недостатъка, при унищожаемостта поради грешка носителят на правото трябва да установи отрицателния факт на незнанието. В допълнение, заинтересованата от унищожаването страна се позовава на своето собствено заблуждение, а при недостатъка става дума за знание на другия контрахент (арг. чл. 193, ал. 2 ЗЗД).

От всичко казано дотук се оказва, че при отговорността за недостатъци незнанието на купувача се предполага, докато при унищожаемостта поради грешка не действа такова предположение. Може да се обобщи, че значението на незнанието при грешката-порок, респективно – на знанието за недостатъка, е поставено на различни плоскости от законодателя.

По-нататък в изложението се разглеждат различните тези, изказани за съотношението между отговорността за недостатъци и унищожаемостта на договорите поради грешка. Направен е анализ на техните силни и слаби страни. Като основно заключение се извежда възможността да се допусне право на избор на оправомощеното лице при съвпадащо проявление на двата института.

Заключение

Дисертационният труд завършва с обобщаване на резултатите от изследването на грешката като основание за унищожаемост на договорите.

III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Анализ на новата съдебна и арбитражна практика по унищожаемостта на договорите, сключени поради грешка. Правна мисъл, 2007, № 1, с. 106 - 117.

2. Историческо развитие на възгледите за грешката при сключване на договорите. - В: Римско право и европейско право. Сборник статии. Пловдив. 2008, с. 116-145.

3. Към понятието за грешка и гражданскоправните теории за едноименното основание за унищожаемост на договорите. Правна мисъл, 2009, № 4, с. 17 - 34.

4. Съществената грешка, грешката в субстанцията и грешката, релевантна за унищожаемостта на договорите. – В: Правната наука - традиции и актуалност. Научна конференция по случай петдесетата годишнина на ПУ „П. Хилендарски”. Пловдив, 30 септември – 1 октомври 2011 г. УИ „П. Хилендарски”. Пловдив. 2012, с. 319 – 332.

5. Приложно поле, теории и опит за определение на понятието „порок на волята” при договорите. Норма, 2012, № 8, с. 5-25.

6. Унищожаемост на договорите поради грешка и отговорност за недостатъци (сравнение). Приета за печат в Съвременно право, 2012, № 6.

7. Преценката за наличие на нищожност и унищожаемост на договорите, която се извършва при претендирана унищожаемост. Приета за печат в: Международна научна конференция “Правото – изкуство за доброто и справедливото”, проведена по повод двадесет години от създаването на ЮФ на ПУ. Пловдив, 29 и 30 09 2012 г.